

TRANZITIVITATEA ȘI POLISEMIA VERBULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Elena CONSTANTINOVICI

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar

E-mail: elcon23@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0007-9663>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Transitivity and Polysemy of the Verb in Romanian Language

Abstract

The present article studies the semantic-syntactic structure of polysemantic verbs, following the stratification of their meanings. Analyzing the syntactic neighborhoods of a certain polysemantic verb, with the matrix of obligatory thematic roles, characteristic for actantial, circumstantial or predicative relations, we notice that in the process of functioning, various transformational processes of a different nature take place. Following the research, it was found that these transformations modify the argumentative structure of the verb at the referential level, changing its semantic-syntactic structure, which allows it to pass from one semantic class to another to fully reveal its communicative role. Responsible for these would be the phenomenon of actantial derivation. Only two forms of actantial derivation were discussed – transitivity and intransitivity – given that transitivity, an unmarked semantic feature, influences the ability of the verb to accumulate meanings with different syntactic patterns. It was found that there is an obvious oscillation between the positive or negative marking of transitivity and the realization of a verb as intransitive or transitive. The phenomenon of free syntactic variation also participates in the diversification of the syntactic structure of a polysemantic verb, which allows the operation of semantically equivalent but syntactically different variants.

Keywords: polysemantic verb, thematic role, actant derivation, transitivity, intransitivity, syntactic pattern/scheme, free syntactic variation, communicative role.

Rezumat

Articolul de față studiază structura semantico-sintactică a verbelor polisemantice, urmărind stratificarea sensurilor lor. Analizând vecinătățile sintactice ale unui anumit verb polisemantic, cu matricea de roluri tematice obligatorii, caracteristice pentru relațiile actanțiale, circumstanțiale sau predicative, observăm că în procesul funcționării au loc diverse procedee transformaționale de diferită natură. Cercetarea

a demonstrat că în urma acestor transformări se modifică structura argumentală a verbului la nivel referențial, ceea ce îi permite să treacă dintr-o clasă semantică în alta pentru a-și dezvălui plenar rolul comunicativ. Responsabil de acestea ar fi fenomenul derivării actanțiale. Au fost luate în discuție doar două forme ale derivării actanțiale – tranzitivarea și intransitivarea – având în vedere faptul că tranzitivitatea, o trăsătură semantică nemarcată, influențează capacitatea verbului de a cumula sensuri cu tipare sintactice diferite. S-a constatat că există o oscilație evidentă între marcarea pozitivă sau negativă a tranzitivității și realizarea unui verb ca intransitiv sau ca tranzitiv. La diversificarea structurii sintactice a unui verb polisemantic participă și fenomenul varierii sintactice libere, care permite funcționarea unor variante echivalente semantic, dar diferite sintactic.

Cuvinte-cheie: verb polisemantic, rol tematic, derivare actanțială, tranzitivare, intransitivare, tipar/schemă sintactic(ă), variere sintactică liberă, rol comunicativ.

Este unanim recunoscut faptul că polisemia constituie suportul semantic al numeroaselor relații semantice și sintactice caracteristice unei limbi, inclusiv limbii române. În *DȘL* (2001, p. 391) și în *Enciclopedia limbii române* (2001, p. 437) se menționează că aproximativ 80% din cuvintele lexicului activ al unei limbi sunt polisemantice, ceea ce confirmă considerentul că „polisemia este o caracteristică aproape generală a cuvintelor, deoarece majoritatea cuvintelor ce fac parte din lexicul activ sunt polisemantice. (...) polisemia trebuie considerată o regulă, pe când monosemia, mai mult o excepție” (Bărbuță *et alii*, 2008, p. 135). Verbele polisemantice cuprind tipare dintre cele mai variate, asociindu-se cu o mare diversitate sintactico-semantică, precum și cu o mare varietate a schemei de roluri tematice. E firesc să ne întrebăm: ce stă la baza acestei diversități de sensuri ale unui verb polisemantic? Analizând vecinătățile sintactice cu matricea de roluri tematice obligatorii, caracteristice pentru relațiile actanțiale, circumstanțiale sau predicative ale unui verb, observăm că în procesul funcționării au loc diverse procedee transformaționale de diferită natură. Pentru a dezvălui această diversitate, e nevoie de a centra descrierea pe prezentarea verbului polisemantic în limitele modelului sintagmatic specific, în constelația sensurilor pe care le exprimă și a actanților pe care îi guvernează. Aceasta deoarece „ansamblul sensurilor cuvântului polisemantic formează structura lui semantică. În cadrul acestei structuri, sensurile se leagă prin diverse relații. De cele mai multe ori însă, ceea ce unește sensurile unui cuvânt polisemantic este existența unor componente semantice comune” (*idem*, p. 135), precum și tiparul sintagmatic din care fac parte.

Cu un grad mai mare sau mai mic de certitudine, se poate constata că, în mare parte, verbele polisemantice își diversifică sensurile ca urmare a acțiunii fenomenului derivării actanțiale. În urma modificării structurii sale matriciale, ca rezultat al derivării actanțiale, verbul își poate schimba structura semantică, trecând dintr-o clasă semantică în alta. Există cinci forme ale derivării actanțiale: **tranzitivarea** (*Tabloul atârnă pe perete – El atârnă tabloul pe perete*),

intransitivarea (*Noi am auzit un țipăt → Bătrânul nu aude*), **reflexivizarea** (*Părinții îl spală pe copil → Copilul se spală (pe sine)*), **reciprocizarea** (*Profesorii îi felicită pe elevi → Elevii se felicită (unii pe alții)*), **impersonalizarea** (*Floarea miroase plăcut → Miroase a liliac*) (Bărbuță, 2014-2015, p. 3-18). Derivarea actanțială modifică, așadar, structura semantică a verbului, modificare survenită ca urmare a schimbării caracteristicilor referențiale ale evenimentului din realitate. Ca urmare a acestor schimbări, evenimentul din realitate se modifică și apare necesitatea unor noi sensuri care să o exprime.

După cum s-a menționat în literatura de specialitate, „cea mai vastă perspectivă de cercetare o deschide (...) relația dintre tranzitivitate și polisemia verbală, argument ce susține teoria că tranzitivitatea unui verb nu trebuie privită în sens absolut, ea fiind construită contextual” (Iconaru, 2007, p. 161-170). În articolul de față ne vom axa mai mult pe primele două forme ale derivării actanțiale – tranzitivarea și intransitivarea, invocându-le pe celelalte în măsura necesităților. Vom încerca să demonstrăm, prin ilustrații extinse, ce stă la baza diversificării sensurilor unui verb polisemantic, cum tranzitivitatea, fiind o trăsătură semantică nemarcată, influențează capacitatea verbului de a cumula sensuri cu tipare sintactice diferite. Se constată, în acest sens, o fluctuație evidentă între realizarea unui verb ca intransitiv sau tranzitiv. Această fluctuație se observă mai bine la verbele polisemantice care pot avea valori sintactico-semantic multiple, deoarece fiecare sens este stabilit/ influențat de participanții la acțiune, adică de actanți. De aceea, în urma derivării actanțiale, ele pot întruni în structura lor semantică atât sensuri tranzitive, cât și sensuri intransitive, inclusiv, sensuri cu realizare pronominală sau impersonală.

Așadar, un rol importat în diversificarea sensurilor unui verb polisemantic îi revine tranzitivității care, după opinia lui Dumitru Irimia, „este o componentă semantică permanentă a verbului (realizată pozitiv sau realizată negativ), preexistentă înscrierii acestuia într-un context sintactic, dar îi condiționează verbului și îi orientează poziția și rolul în desfășurarea relațiilor și în dezvoltarea funcțiilor sintactice”. În plus, „conceptul de tranzitivitate implică, într-o complementaritate absolută semantică-sintactică ideea unui transfer – condiție a realizării unui tot semantic: transferul acțiunii verbale dinspre punctul de plecare (subiectul) spre un punct de sosire cerut și asumat ca un complement necesar” (Irimia, 1997, p. 173). Cu alte cuvinte, dezvoltarea plenară a funcționării comunicative a verbului polisemantic, în cazul nostru, se poate face doar prin prisma complementarității semantico-sintactice, despre care vorbea D. Irimia. Tratarea unilaterală, formală, a tranzitivității la nivel sintactic ca o capacitate a verbului de a avea complement direct, lasă nerezolvate multiple probleme precum: „principiul de necesar și suficient pe care se întemeiază funcția de comunicare și cunoaștere a limbii” (*idem*), situația de comunicare, participanții la situația de comunicare, structura de suprafață și cea de adâncime a enunțului sau planul expresiei și cel al conținutului, fluctuațiile granițelor între cele două forme ale tranzitivității, regimul verbului, erorile în ceea ce privește determinarea tranzitivității verbului etc. (A se vedea în acest sens: Mătcas, 1978,

p. 72; Unugreanu, 2007, p. 14). Mai ales că, după cum se afirmă în lucrările de specialitate, „relațiile sintactice sunt generate de suportul semantic” (Iconaru, 2007, p. 169).

Verbele tranzitive cer compliniri obligatorii (cu excepția celor întrebuințate absolut). Această afirmație este unanim acceptată în gramatici. Cu alte cuvinte, pentru a-și putea îndeplini rolul comunicativ, acțiunea exprimată de un verb tranzitiv trebuie să se răsfrângă în mod obligatoriu la nivel referențial asupra unui obiect (pacient). Sintactic, acesta este complementul direct, exprimat, de regulă, printr-un substantiv (sau substitut al acestuia) la cazul acuzativ fără prepoziție sau cu prepoziția *pe*. Dacă această complinire lipsește, sensul verbului nu-și dezvăluie integral conținutul, ceea ce îl împiedică să realizeze intenția comunicativă a emițătorului. Din cauza aceasta verbele tranzitive sunt considerate insuficiente semantic, ceea ce atrage, la nivel sintactic, valența obligatorie a complementului direct. Verbele intransitive sunt considerate suficiente semantic, deoarece acțiunea lor se consumă în sfera subiectului, fără a necesita compliniri suplimentare.

Să examinăm structurarea sensurilor câtorva verbe polisemantice în funcție de modificările survenite ca urmare a recategorizării, adică a schimbării caracteristicilor referențiale ale evenimentului din realitate și, respectiv, redarea lor la nivel sintactic în contexte specifice prin mijloacele de limbă aferente.

De exemplu, verbul polisemantic **a bate** poate fi atestat în următoarele contexte:

- (1) *Un bărbat adevărat nu-și bate copii.*
- (2) *Dansatorii bat ritmul lovind cu vârful și tocurile pantofilor.*
- (3) *Sportivii noștri au bătut toate recordurile.*
- (4) *Proprietarul a bătut ușa în cuie.*
- (5) *Cineva bate în poartă.*
- (6) *Ploaia bate în fereastră.*
- (7) *Pulsul bate neregulat.*
- (8) *Clopotul bate.*

E lesne de observat că în primele patru contexte verbul *a bate* este tranzitiv. Acțiunea se răsfrânge clar asupra unui obiect. La nivelul structurii referențiale, schema actanțială este Agent → Proces → Pacient. Deosebirile dintre aceste contexte rezidă în nuanțele semantice pe care le au sensurile date. Fiind un verb de acțiune, semul directör este <A lovi> (1). Celelalte sensuri se constituie din seme derivate de la semul directör: <A lovi repetat> (2), <A învinge> (fig.) (3), <A fixa (lovind)> (4). Structurile sintactice de bază ale verbului în aceste contexte se realizează prin nominalele subiect (N₁), obiect direct (N_{2Ac.}), precum și prin alte nominale care exprimă, de regulă, diverse circumstanțiale: de loc – *a bate pe cineva peste obraji, peste gură, peste picioare, a bate pe cineva la palmă, la tălpi, la spate, la fund*; instrumental – *a bate pe cineva cu bățul, cu pumnul, cu nuiaua, cu biciul. A bate ceva: covoarele cu palma; coasa, nucile cu ciocanul; albușul spumă cu telul; inul, cânepa, bumbacul cu îmblăciul.*

În următoarele contexte, verbul este intransitiv. La nivel referențial, schema actanțială este Agent → Proces. Acțiunea se consumă în sfera subiectului. Semele

derivă tot din semul directór „a lovi”: <A izbi> (5), <A izbi în ceva făcând zgomot> (6), <A palpita, a zvâcni> (7), <A emite sunete ritmice> (8). Structurile de bază exprimă respectiv limitarea acțiunii verbului la subiect: *Ceasul, pulsul, inima, tâmpile bat(e). Orologiul, valurile, vântul bat(e). Cineva bate la ușă, la fereastră, în perete; cineva bate din palme, din picioare, din aripi.*

În varianta sa pronominală, verbul **a se bate** are o altă configurație a structurii semantico-sintactice. Intervine semul *reciprocitate* care modifică structura actanțială: $N_1 + \text{Verb} // + \text{pentru, cu } N_2$, permițând verbului ca, împreună cu anumite circumstanțe sau cu alți participanți, să construiască următoarele contexte: (1) *Doi hoți s-au bătut între ei pentru pradă.* Verbul e folosit aici cu sensul <A se lovi unul pe altul>. (2) *Nu te mai bate cu colegii,* sensul <A se bate cu cineva>. (3) *Un bărbat s-a bătut cu un urs,* sensul <A se lupta>.

Recategorizarea verbului care implică modificarea direcției de orientare a acțiunii se poate produce din ambele direcții: dinspre intransitiv către tranzitiv și viceversa. Dacă primul sens al verbului polisemantic este intransitiv, atunci are loc organizarea sensurilor în direcția **intransitiv** → **tranzitiv**. De exemplu, verbul **a alerga** este preponderent intransitiv. Toate cele trei sensuri intransitive au schema: $N_1 + \text{Verb} + \text{spre, după, la } N_2 + \text{Circ.}$ Dar acest verb înregistrează și un sens tranzitiv, cu schema: $N_1 + \text{Verb} + N_2$. Prezintă tabloul general al corelației dintre sensurile și contextele în care este utilizat acest verb: 1. <A fugi>. Contexte: *Copilul aleargă spre casă. Ciobanul alerga după oi. Sportivul aleargă spre finish. Calul este de rasă pură și aleargă ca vântul.* 2. <A recurge la cineva>. Contexte: *Ana aleargă pentru orice fleac la medic. Băiatul speriat a alergat la părinți să ceară ajutor.* 3. <A râvni>. Contexte: *Mulți aleargă după bani (după succes, după laude, după titluri, după glorie, după onoruri, după o himeră).* 4. v. tr. <A fugări>. Contexte: *Ciobanul aleargă oile pe imaș. Vânătorii aleargă câinii. Unul îl aleargă și altul îl prinde! Toți colegii îl aleargă și nu-l pot prinde.*

Ce se întâmplă aici la nivel semantic? Legătura dintre sensurile intransitive se face prin anumite componente semantice (= seme). Sensul primar conține un sem caracteristic verbelor de mișcare <a se deplasa>. Următoarele două sensuri intransitive conțin seme derivate de la semul primar. Enunțurile *A alerga la medic* și *A alerga după succes, după onoruri* înseamnă *a fugi după cineva sau ceva*, doar că nu în sens propriu, ci cu o nuanță figurată. Cu aceste sensuri, verbul *a alerga* nu exprimă o acțiune care se răsfrânge asupra unui obiect, deoarece este intransitiv. Dovadă este regimul lui prepozițional. Cu sens tranzitiv, verbul posedă același sens comun care exprimă deplasarea, numai că, în acest caz, acțiunea lui trece asupra obiectului, exprimat printr-un nominal în acuzativ: *Ciobanul aleargă oile pe imaș.* De asemenea, verbul intransitiv **a demara** are sensul <A se pune în mișcare> antrenând în calitate de subiect substantive care denumesc autovehicule, motoare etc. Tot intransitiv este și sensul figurat, folosit în sport cu referire la un participant la întreceri sportive <A porni cu avânt, în viteză> sau cu referire la o acțiune, la o afacere <A începe>: *Mașina, taxiul, motorul demarează.* Verbul are și un sens tranzitiv, înregistrat în dicționare <A dezlega odgoanele unei corăbii (în

vederea plecării)>. Sub influența uzului, verbul și-a extins sensul, obținând încă un sens tranzitiv <A începe, a porni> cu o sferă semantică de selecție a nominalului în funcție de subiect mai largă: *A demara un proiect, un program, o cooperare, o reformă, o activitate, măsuri*. Contexte: *România demarează programul social „Totul începe acasă!”*. *Franța demarează producția de vaccinuri COVID-19*. *Președintele demarează procedura pentru dizolvarea Parlamentului*. *Ori de câte ori demarăm un proiect, au loc controale*. *Nu constituie obiectivul nostru să demarăm doar proiecte pe termen scurt*. *În cazul în care este necesar, contabilul demarează procedura de recuperare*.

Verbul **a discuta** are două sensuri, unul intransitiv și celălalt tranzitiv. Ca verb intransitiv, înseamnă <A conversa pe o anumită temă> caracterizându-se prin schema: $N_1 + V + cu N_2 + despre N_3$. Contexte: *Au discutat o oră despre aceste amănunte*. *A discutat cu medicul despre boala sa*. *Cei doi miniștri au discutat despre situația internațională*. *Cele două părți au discutat în legătură cu reducerea efectivelor militare*. *Scriitorul a discutat cu elevii despre importanța lecturii în viața unui om*. *Vom discuta despre orice te deranjează*. Ca verb tranzitiv, înseamnă <A examina, a dezbate>, având o legătură clară cu sensul de bază <A conversa pe o anumită temă> și este reprezentat prin schema: $N_1 + V + N_2 // + cu N_3$ care se actualizează la nivelul structurii referențiale a enunțurilor constituite de acest verb. Contexte: *Consiliul de conducere a discutat noul regulament*. *Nimeni nu discută acest adevăr*. *Cei doi oficiali au discutat posibile scenarii de evoluție*. *Nu suntem aici să discutăm detalii presupuse*. *Nu discutăm probleme personale cu angajații*. *Primarul discută noile propuneri cu consilierii*.

Dacă primul sens al verbului este tranzitiv, atunci are loc organizarea sensurilor în direcția **tranzitiv** → **intransitiv**.

De exemplu, verbul **a auzi** are un sens tranzitiv și două sensuri intransitive. Sensul tranzitiv <A percepe cu ajutorul auzului> are schema: $N_1 + V + N_2$ și cele intransitive <A avea simțul auzului> schema: $N_1 + V$ și <A lua cunoștință> schema: $N_1 + V + de N_2$. Contextele sensului tranzitiv sunt: *Am auzit un zgomot ciudat*. *Toți au auzit explozia*. *Deodată am auzit trei împușcături*. *Am auzit câinii lătrând*. *În depărtare auzim locomotiva fluierând*. *E atâta liniște încât se poate auzi și musca*. *Citește să te audă toți*. *Am auzit fata plângând*. *I-am auzit vorbind în română*. *Nu l-am auzit niciodată folosind acest cuvânt*. *Nu am putut auzi nimic din ce a spus*.

Contextele primului sens intransitiv: *Bătrânul nu aude*. *Copilul aude bine*. Contextele celui de al doilea sens intransitiv: *Nu prea multă lume a auzit de el*. *Cu toții am auzit de insulele Bahamas, Hawaii sau de cele ale Greciei*. *Ați auzit despre asta? O să mai auzi de mine!*

Verbul **a pierde**, dimpotrivă, are numai sensuri tranzitive cu aceeași schemă: $N_1 + V + N_2$. Să vedem care sunt contextele relevante și ce stă la baza diferențierii acestor sensuri.

1. <A nu mai fi în posesia unui lucru care îți aparținea>. Contexte: *El și-a pierdut documentele*. *A fost găsită persoana care și-a pierdut banii*. 2. <A rămâne fără>.

Contexte: *Dacă pierdem mâncarea, suntem morți toți. Dacă renunțăm acum, atunci pierdem totul. A pierdut mult în urma acestei tranzacții. Cred că uzina electrică a pierdut terminalul. Îi era teamă că își va pierde poziția.* 3. <A fi lipsit de un organ, de o parte a corpului>. Contexte: *Și-a pierdut un picior în accident. Bietul băiat și-a pierdut brațul drept. Cine va spune asta își va pierde limba. Pomii își pierd frunzele.* 4. <A fi separat de cineva prin moarte>. Contexte: *Și-a pierdut fiul pe front. Și-a pierdut soțul acum un an. În timpul unui bombardament și-a pierdut familia.* 5. <A încurca, a rătăci>. Contexte: *Bănuiesc că am pierdut noțiunea timpului.* 6. <A suferi o înfrângere>. Contexte: *Regret că partidul a pierdut alegerile. Sportivii noștri au pierdut meciul cu un scor mare. Uniunea Sovietică a pierdut războiul rece.* 7. <A nu ajunge la timp>. Contexte: *Vino repede, vei pierde autobuzul. Îmi pare rău că am pierdut întâlnirea cu tine. Studentul a pierdut mai multe ore de curs.* 8. <A folosi în mod nerațional>. Contexte: *Dacă mâine nu plătește taxa, va pierde anul. Am pierdut o zi întreagă cu aceasta. Nu-i timp de pierdut. Nu pierde timpul!*

După cum se poate observa, sensurile 2, 5, 6, 7 și 8 se diferențiază după semele *concret/abstract*. Sensurile 1, 3 și 4 se diferențiază de celelalte doar la nivelul de suprafață cu ajutorul pronumelui posesiv.

E de menționat că verbul **a pierde**, fiind un verb de relație, nu se înscrie într-un tipar intransitiv, din care cauză nu are sensuri intransitive. Poate fi considerat intransitiv prin pronominalizare, formă a derivării actanțiale, care exclude pacientul din structura lui actanțială, determinând utilizarea unor circumstanțiale și apariția următoarelor trei sensuri: 1. <A dispărea, a se face nevăzut>. *Corabia s-a pierdut în larg.* 2. <A se rătăci, a greși direcția de mers>. *Copilul s-a pierdut în pădurea deasă.* și 3. <A se emoționa>. *M-am pierdut, nu știam ce să spun. Ion se pierde în fața camerelor de luat vederi. Studentul nu se pierde în fața unui public numeros.*

Verbul polisemantic nepronominale **a duce** are mai multe sensuri tranzitive și doar două intransitive.

1. <A căra, a transporta>. Schema: $N_1 + V + N_2 // + \text{Circ}$. Contexte: *Am dus bagajele la gară. Am dus gunoiul afară. Camionul duce mărfurile la destinație. Apa duce repede ghețurile.* 2. <A îndrepta, a conduce spre... >. Schema: $N_1 + V + N_2 + \text{Circ}$. Contexte: *I-am dus pe copii la școală. L-am dus într-un loc sigur. Te vom duce la șeful nostru. Polițiștii l-au dus pe întemnițat în celulă. Voi duce barca la mal.* 3. <A apropia>. Schema: $N_1 + V + N_2 + \text{la } N_3$. Contexte: *Copilul nu poate duce lingura la gură. Gânditoare, mama duce mâna la frunte. Soldatul a dus mâna la chipiu.* 4. <A transmite>. Schema: $N_1 + V + N_2 + \text{la } N_{3(D)}$. Contexte: *Voi duce veștile bune partenerilor noștri. Secretara a dus procesul-verbal șefului.* Acest sens funcționează și cu o schemă sinonimă derivată: $N_1 + V + N_2 + \text{Circ}$. Contexte: *Am dus proba de sânge la un laborator. Trebuie să ducem radiografia la un medic.* 5. <A purta>. Schema: $N_1 + V + N_2$. Contexte: *Au dus războiul la ei acasă. Cine duce greul într-o echipă?*

Cele două sensuri intransitive, unul dintre ele, figurat, au un sem comun cu sensurile tranzitive, și anume, semul <orientare spre un loc sau spre un rezultat>:

1. <A conduce într-un loc anumit>. Schema: $N_1 + V + \text{Circ}$. Contexte: *Prima uşă duce spre dormitor. Scara duce la etajul al doilea. Drumul duce în sat, în oraş, la gară. Această linie de cale ferată duce la ţărmul mării. Toate drumurile duc la Roma. Cărarea ne-a dus până la râu.* 2. (fig.) <A avea drept rezultat>. Schema: $N_1 + V + \text{la, până la } N_2$. Contexte: *Discuţiile lor contradictorii au dus la o ceartă în toată regula. Drogurile duc la dependenţă, la deprinderi, la obişnuinţă. Medicamentul acesta duce la resorbţia unei tumori. Analiza duce la concluzii convingătoare. Răutatea duce la dezastru. Minciuna nu duce la nimic bun. Unde vor duce toate acestea?*

O problemă care merită menţionată în această ordine de idei este sinonimia sintactică. Se atestă în structura sintactică a multor verbe. E vorba de cazurile când are loc doar diversificarea schemei sintactice a verbului fără a se modifica sensul. Cu alte cuvinte, aceste construcţii sintactice sunt semantic echivalente. Fenomenul e cunoscut sub numele de variaţie sintactică liberă în structura de suprafaţă a enunţului, când acelaşi lexem alege între două sau mai multe construcţii sintactice, fără a suferi modificări în planul conţinutului. Drept exemplu pot servi construcţiile asupra cărora s-a insistat în literatura de specialitate: *a ajuta pe cineva vs a ajuta cuiva; a succeda pe cineva vs a succeda cuiva; a crede ceva vs a crede cuiva.* (Axentii, 2007, p. 53) Se atestă nu doar compliniri cu dativul, ci şi prepoziţionale: *a uita ceva vs a uita de ceva; a spera ceva vs a spera la ceva; a îngriji pe cineva vs a îngriji de ceva; a încăleca ceva vs a încăleca pe ceva* etc.

La foarte multe verbe, fenomenul corespondenţei între părţile pe propoziţie şi propoziţiile subordonate creează variante sinonime. De exemplu, primul sens al verbului polisemantic **a mărturisi**, şi anume <A spune, a declara, a face depoziţie în faţa unui organ de justiţie> se manifestă în planul expresiei prin două variante sinonime, cu scheme diferite: 1) $N_1 + V + N_2$ – schema de bază – care generează contexte de tipul: *Inculpatul a mărturisit adevărul în faţa tribunalului. Căpitanul şi echipajul au mărturisit tot.* şi 2) $N_1 + V + \text{că } P$, schemă, să-i spunem, derivată, care generează următoarele contexte: *Mărturisesc că n-am înţeles. Ion mărturiseşte că îi este frică de bătrâneţe.* De asemenea, verbul **a ajuta**, pe lângă construcţia cu acuzativul: $N_1 + V + N_2$ (a ajuta pe cineva) şi cu dativul: $N_1 + V + N_2D$ (a ajuta cuiva), înregistrează suplimentar şi o construcţie cu o subordonată ca al treilea component structural: $N_1 + V + N_2 + \text{să } P$ (a ajuta pe cineva/cuiva să). Contexte: *Întâmplarea m-a ajutat. Noi ajutăm oamenii cu probleme financiare. I-am ajutat colegului meu. L-am ajutat pe un bătrân să traverseze strada. I-am ajutat unei doamne să coboare din troleibuz.* De asemenea, sensul <A da un răspuns> al verbului **a răspunde** are patru scheme în structura de suprafaţă: 1) $N_1 + V + N_2$ – *Ion răspunde tema învăţată pentru astăzi. N-a răspuns nimic.*; 2) $N_1 + V + N_{2D}$ – *Autorul răspunde cititorilor. Primarul răspunde solicitărilor cetăţenilor.*; 3) $N_1 + V + \text{la } N_2$ – *Am răspuns imediat la întrebare. Îi voi răspunde la scrisoare.*; 4) $N_1 + V + N_2D + \text{că } P$ – *Mi-a răspuns că nu ştie. Elevul i-a răspuns profesorului că şi-a uitat caietul acasă.* Oscilaţia între intransitiv şi tranzitiv nu schimbă în acest caz sensul verbului. În asemenea situaţii

în dicționar se pune mențiunea *v.intr./tr.* sau viceversa în fața unui anumit sens al verbului polisemantic sau în fața unui verb monosemantic.

Concluzii.

Cele examinate mai sus demonstrează că polisemia oferă un câmp larg de cercetare a structurilor semantico-sintactice ale verbului. Pe lângă faptul că sensurile unui cuvânt polisemantic se leagă în jurul unor componente semantice comune, ele sunt expresia unor relații din structura de adâncime a verbelor, iar organizarea sensurilor se face în funcție de specificul acestor relații. La baza diversificării sensurilor unui verb polisemantic ar putea sta fenomenul derivării actanțiale care provoacă modificarea structurii matriciale a verbului, modificare survenită ca urmare a schimbării caracteristicilor referențiale ale evenimentului din realitate descris de verb. Verbul își modifică sensul trecând dintr-o clasă semantică în alta. Dintre cele cinci forme ale derivării actanțiale, tranzitivarea și intransitivarea ocupă un loc central în diversificarea sensurilor unui verb polisemantic. În felul acesta, relația dintre tranzitivitate și polisemia verbală deschide, după cum am încercat să arătăm și în articolul de față, o perspectivă largă de cercetare. Alunecarea spre o anumită realizare a tranzitivității (pozitivă sau negativă) are loc din ambele direcții: dinspre intransitiv către tranzitiv și viceversa. Paleta de realizări sintactice a sensurilor unui verb polisemantic se multiplică și datorită numeroaselor variații sintactice libere, care își găsesc manifestare în planul expresiei.

Referințe bibliografice:

AXENTII, Victor. Considerații privind corelația verbală tranzitivitate – diateză. În: *Analele științifice ale Universității de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul*, vol. III, 2007, p. 52-55.

BĂRBUȚĂ, Ion, CONSTANTINOVICI, Elena, HANGANU, Aurelia, UNGUREANU, Elena. *Mic dicționar de termeni lingvistici*. Coordonator: Alexandru Dîrul, Chișinău: „Elan Poligraf” SRL, 2008.

BĂRBUȚĂ, Ion. Diateza și derivarea actanțială în limba română. În: *Buletin de lingvistică*, nr. 15-16, 2014-2015, p. 3-18.

DȘL = *Dicționar de științe ale limbii*, autori: BIDU-VRĂNCEANU, Angela, CĂLĂRAȘU, Cristina, IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana, MANCAȘ, Mihaela, PANĂ DINDELEGAN, Gabriela. București: Editura Nemira, 2001.

Enciclopedia limbii române (colectiv de autori), coordonator, Marius SALA. București: Editura Univers encyclopedic, 2001.

GALR, I, 2005 = *Gramatica limbii române*, (colectiv de autori). Vol. I: Cuvântul, coordonator, Valeria GUȚU ROMALO. București: Editura Academiei Române, 2005.

ICONARU, Angela. Critères de sous-classification des verbes – transitivité. În: *Language and Literature – European Landmarks of Identity / Limba și Literatura –*

Repere de identitate în context European. Volumul I. Pitești: Editura Universității din Pitești, 2007, p. 161-170.

IRIMIA, Dumitru. *Gramatica limbii române.* Iași: Polirom, 1997.

MĂTCAȘ, Nicolae, *Probleme dificile de analiză gramaticală: controverse și reconsiderări.* Chișinău: Lumina, 1978.

UNGUREANU, Violeta. *Verbele tranzitive în limba română.* Chișinău: Elan Poligraf, 2007.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.